

سعیده لطفیان *

دانشیار گروه علوم سیاسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران

چکیده:

همایشی بین‌المللی در مورد مسائل مربوط به جهان اسلام با تأکید بر مناطق مسلمان نشین روسیه و کشورهای همسایه در شهر قازان مرکز جمهوری تاتارستان در فدراسیون روسیه در روزهای ۲۷ تا ۲۹ ژانویه ۲۰۰۸ مطابق با ۷ تا ۹ بهمن ۱۳۸۶ با شرکت رهبران مذهبی و سیاسی، و نیز اساتید، پژوهشگران و صاحب‌نظرانی از کشورهای ایران، ازبکستان، افغانستان، ایتالیا، آذربایجان، آلمان، عمان، پاکستان، تاجیکستان، ترکیه، روسیه (شامل داغستان، چچن، مسکو و تاتارستان)، مصر، و قرقیزستان برگزار شد. پیش از برگزاری جلسات رسمی، شرکت‌کنندگان در همایش به شورای دولتی (پارلمان) تاتارستان رفته و درباره مسایل منطقه ای با نایب رئیس و گروهی از نمایندگان شورا به گفتگو نشستند و از چندین دانشگاه و مرکز علمی-پژوهشی در قازان بازدید کردند.

کلید واژه ها:

اسلام، صلح سازی، تاتارستان، روسیه، قازان

تاتارها و تاتارستان

روسیه بزرگترین کشور دنیا در ۲۰۰۷ دارای جمعیت ۱۴۱ میلیونی متشکل از ۷۹/۸ درصد روس ها، ۳/۸ درصد تاتارها، ۱/۲ درصد باشقیرها، و بقیه سایر ملیت‌ها بود. از لحاظ مذهبی، ۱۵ تا ۲۰ درصد از مردم روسیه ارتدوکس روسی، ۱۵-۱۰ درصد مسلمان، ۲ درصد پیروان سایر فرقه های مسیحی، و بقیه بدون مذهب به دلیل حکومت بیش از هفتاد سال کمونیست‌ها در شوروی می‌باشند. تاتارها به گروه‌های تاتارهای سیبری، تاتارهای کریمه، و نیز گروه کوچکتر تاتارهای قازان یا تاتارهای ولگا تقسیم‌بندی شده‌اند. رافائل حکیم اف (Rafael Khakimov) مشاور ارشد میتیم شایمیف (Mintime Shaimiev) رئیس جمهوری تاتارستان - که میزبان شرکت‌کنندگان خارجی همایش در دفتر کار ریاست جمهوری در کرملین بود، و کتابهایی را در مورد تاتارها و تاتارستان به آنها اهدا کرده و به پرسش‌های آنها پاسخ داد-- بارها از این تلاش برای تقسیم تاتارها به گروه های کوچکتر به عنوان توطئه سیاسی مسکو برای کم اهمیت جلوه دادن واقعیت وجودی اکثریت تاتار در برابر اقلیت روس در جمهوری تاتارستان انتقاد کرده است. در آخرین سرشماری شوروی در سال ۱۹۸۹ نشان داده شد که ۷۵ درصد از تاتارها (به ویژه تاتارهای ولگا) در خارج از تاتارستان زندگی می‌کنند. کل جمعیت تاتارها در روسیه در سرشماری سال ۲۰۰۲ حدود سی و شش میلیون نفر گزارش شد، و هنوز بیشتر تاتارها در خارج از جمهوری خود به سر می‌برند، گرچه روند فزاینده بازگشت تاتارها به سرزمینهایشان در دهه ۱۹۹۰ باعث شد که شمار تاتارها به تدریج به اکثریت برسد.

(Balzer, 2004, p. 4 and Iskhakov, 2004, p. 8) تاتارستان، یکی از ۲۱ جمهوری فدراسیون روسیه، خود را «مهد اسلام روسیه» می‌پندارد، و با جوامع مسلمان در سایر شهرها و مناطق روسیه، و با جهان عرب و ترک مسلمان روابط برقرار کرده است. (Mastuzato, 2007, p. 780) در ۱۹۹۵، حدود ۵۱ درصد از جمعیت تاتارستان را تاتارها تشکیل می‌دادند. در حالی که در ۱۹۸۹ حدود ۴۸/۵ درصد از جمعیت این جمهوری تاتار، ۴۳/۳ درصد روس و بقیه متعلق به سایر گروه‌های قومی و زبانی بودند. با ۷۳/۵ درصد جمعیت شهرنشین در مقایسه با ۲۶/۵ درصد روستا نشین، تاتارستان یکی از مناطق بسیار شهرنشین فدراسیون روسیه بشمار می‌رود. (Masina, 2004, p. 79)

شهر قازان در گذشته پایتخت خاناتی بود که پس از پادشاهی باستانی بولگار (Bolgar) و امپراطوری چنگیزخان، «قوم مغول یا تاتار طلایی» (Golden Horde) روی کار آمده بود؛ و توسط ایوان مخوف در ۱۵۵۲ به عنوان نخستین سرزمین بزرگ امپراطوری روسیه تسخیر شد. در قرون هجدهم و نوزدهم، این شهر به یک مرکز مهم فرهنگی برای روس‌ها، تاتارها و سایر مردم ترک زبان و فنلاندی زبان ساکن قلمرو واقع شده بین مسکو و اورال (Urals) تبدیل شد. در جریان‌ات سیاسی پیش از فروپاشی شوروی، گروههایی از فعالان جوان تاتار در میدان آزادی شهر قازان که دارای جمعیت ۱/۲ میلیون متشکل از روس‌ها و تاتارها می باشد، چادرهایی را برپا کرده و تظاهراتی را برای جدایی از روسیه و بازگرداندن سرزمینهای تاتار که بیش از چهار قرن پیش از سوی ایوان مخوف به تصرف امپراطوری روسیه درآورده شده بود، ترتیب دادند. تاتارستانی‌ها باور نداشتند که این تظاهرکنندگان بتوانند به هدف جدایی طلبانه خود نائل آیند، زیرا تاتارستان در قلب روسیه در کناره شرقی رود بزرگ ولگا در فاصله حدود ۵۰۰ مایلی شرق مسکو (حدود یک ساعت سفر با هواپیما) در گذرگاه مناطق آسیایی و اروپایی روسیه واقع شده است. امروزه، قازان یکی از مهمترین شهرهای روسیه با صنایع پیشرفته از صنایع تولید نفت گرفته تا صنایع مهندسی هواپیما و تراکتورسازی بشمار می‌رود؛ و به «سومین پایتخت» روسیه شهرت دارد. مسکو بر این باور است که می تواند از طریق تاتارستان با جهان اسلام ارتباط برقرار کند، و قازان با آکادمی علوم اسلامی، بانک اسلامی و سازمان کشورهای اسلامی همکاری نزدیکی آغاز کرده است.

بر اساس معاهده دو جانبه ۱۹۹۴ بین جمهوری تاتارستان و فدراسیون روسیه، تاتارستان می تواند نه تنها به اداره امور داخلی خود بپردازد، بلکه می‌تواند با شرکای تجاری بین‌المللی ارتباط برقرار کرده، و روابط خود را با سایر جمهوری‌های روسیه و کشورهای مستقل مشترک‌المنافع تعیین کند. در پاسخ، به پرسش من در مورد روابط خارجی تاتارستان، رافائل خاکیمف بیان داشت که کنسولگری دو کشور ترکیه و ایران در قازان فعال بوده و «مسکو نسبت به وجود رابطه خوب بین این کنسولگری‌ها و تاتارستان حسادت می‌کند». رهبران برخی از کشورها از جمله چین برای انعقاد قراردادهای تجاری به قازان سفرهایی داشته‌اند. اختلافهایی هنوز در روابط تاتارها و مسکو مشاهده می‌شود. در سال ۲۰۰۲ دولت محلی تاتارستان قانونی را به تصویب رساند تا در زبان نوشتاری تاتاری به تدریج الفبای لاتین جایگزین الفبای سیریلیک (Cyrillic) شود، اما دومای روسیه اجرای این قانون را متوقف

ساخت. ولادیمیر پوتین، رئیس جمهور فدراسیون روسیه در دسامبر ۲۰۰۲ قانونی را به امضاء رسانید که استفاده از الفبای سیریلیک را برای تمام زبانها در سراسر کشور روسیه اجباری نمود و مقرر داشت که تنها در قوانین مصوبه در سطح دولت فدرال می‌توان استثنا برای زبانهای غیر روسی در جمهوری‌ها قائل شد. زبان روسی فاقد شش حرف از الفبای تاتاری بوده، و در نتیجه اسامی بسیاری از تاتارها به زبان روسی با شکل واقعی آن متفاوت بوده، و حتی گاهی ناشناخته باقی می‌ماند. در نتیجه، تاتارها به درست نبودن اسامی خود در گذرنامه‌های صادرشده از سوی فدراسیون روسیه اعتراض داشتند. از سال ۲۰۰۱ در گذرنامه تاتارها که از سوی مقامات مسکو صادر می‌شود یک صفحه اضافی به زبان تاتاری وجود دارد.

برای به نمایش گذاردن چند فرهنگی بودن تاتارستان، در کرملین کازان (مقر حکومتی تاتارستان) مسجد کل شریف در کنار کلیسای بازسازی شده ارتدوکس ساخته شده است. گرچه تلاش می‌شود تا ماهیت حکومت این جمهوری سکولار نگه داشته شود، اما تنش بین برخی از رهبران مذهبی مسلمان و رهبران سیاسی سکولار پدیدار شده است. در آوریل ۲۰۰۳، مفتی تاج الدین (Mofti Tajetdin) ریاست اداره معنوی مسلمانان روسیه - (یکی از سه نهاد اصلی مسلمانان فدراسیون روسیه) در تظاهرات ضد حمله آمریکا به عراق در اوفا (Ufa) مرکز جمهوری باشقیرستان (Bashkortostan) در همسایگی تاتارستان - در حالی که خنجری عتیقه را تکان می‌داد، مردم را به جهاد فرا خواند. در پی شایعات فتوای این مفتی علیه آمریکا، در بیانیه‌ای تاج الدین این ادعا را رد کرد. گوسمان حسرت اسحاقاف (Gusman Khasret Iskhakov) مفتی اعظم تاتارستان در شهر قازان بیان داشت که فراخوانی برای جهاد امری نامناسب و در تضاد با سنن تاتاری است. چندین مدرسه اسلامی که با کمک مالی عربستان سعودی اداره می‌شدند، تعطیل گردید و برخی از مدرسان آنها از روسیه اخراج شدند. رهبران سیاسی تاتار به حمایت از دانشگاه اسلامی تاتارستان به عنوان مرکزی برای آموزش «یورو اسلام» با تأکید بر جدیدیسیم روشنفکرانه پرداختند. این رهبران سکولار ادعا می‌کنند که افراط گرایی ناسیونالیست های روسی یا گروههای سیاسی و مذهبی تاتار و نیز «ترس از اسلام» در روسیه برای ثبات تاتارستان می‌تواند خطرآفرین باشد.^۱ مانند برخی از کشورهای آمریکای

۱. در مورد «یورواسلامیسم» (Euro-Islamism)، رافائل حاکیم (حاکم‌اف) می‌نویسد که اسلام در روسیه همیشه دومین مذهب پس از ارتدوکس روسی بوده، اما شمار اعضای نهادهای پروتستان در طی سالها از شمار اعضای نهادهای اسلامی بیشتر بوده است. وی ادعا می‌کند که اگر اسلام بخواهد در جامعه نفوذ خود را نگهدارد،

لاتین درگیر در فساد و بی عدالتی ناشی از «نفرین منابع»، در تاتارستان (که منابع انرژی بخش مهمی از ثروت ملی را تشکیل می‌دهند) نیز رهبران عالیرتبه سیاسی در مقام روسا و مدیران صنایع پالایش نفت، صنایع شیمیایی و تراکتورسازی فعالیت اقتصادی دارند. هیأت ریسه تفت نف (Taftnaf)، شرکت نفت تاتارستان به ریاست نخست وزیر این جمهوری اداره می‌شود. ثروت و منابع به اسم مردم توسط گروه کوچکی از نخبگان سیاسی و اقتصادی تاتارستان مانند دوران کمونیسم مورد بهره برداری قرار گرفته است (Blazer, 2005; pp. 4-6).

تاتارستان ، "مهد اسلام" در روسیه

بین ۸ تا ۱۲ درصد از روس‌ها را مسلمانان تشکیل داده؛ و بزرگترین گروه‌های قومی مسلمانان شامل تاتارها از نژاد ترک، باشقیرها، قزاق‌ها، چچن‌های قفقازی، آوارها، و کاباردینی-ها (Kabardinians) می‌باشند. با وجود روابط خشونت بار حاکمان روسیه تزاری، اتحاد جماهیر شوروی و فدراسیون روسیه، اسلام در روسیه رشد کرده است. گرچه فروپاشی شوروی به گسترش نهادهای اسلامی در روسیه کمک کرد، اما در دولتهای گورباچف و یلتسین مقامی در اختیار مسلمانان قرار داده نشد. قانون اساسی ۱۹۹۳ روسیه را کشوری سکولار معرفی کرد، اما در قانون مذهب ۱۹۹۷ اسلام پس از ارتودوکسی روسیه در رده دوم مذاهب قرار گرفت. نهادهای سیاسی اسلامی مستقل یا نیمه وابسته در برخی از جمهوریهای مسلمان نشین از ۱۹۸۹ به بعد برای دفاع از فرهنگ اسلامی در روسیه به جای تشکیل دولت اسلامی بوجود آمدند (Esposito, 2008). طبق سرشماری رسمی سال ۲۰۰۲ فدراسیون روسیه، تاتارها به گروه‌های قومی اصلی تاتارها، تاتارهای استراخان، تاتارها به دو گروه مذهبی مسلمانان و مسیحیان (Kriashen) نیز تقسیم می‌شوند. به دلیل ماهیت غیرمذهبی شوروی، بسیاری از مسلمانان تاتار با اصول و مسایل دینی خود آشنایی ندارند. در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم یک جنبش اصلاحات اسلامی به نام راه نو «جدیدیسیم» (Jadidism) از سوی اسماعیل بی گاسپیرالی (گاسپیرینسکی) (Ismail bey Gaspirali- Gasprinski) رهبر تاتار کریمه و ناشر، و محمد ظهیر بیگیف (Mohammad Zahir Bigiev) یکی از مذهب شناسان تاتار و شماری از

باید قادر باشد که با شرایط زمان پیش برود. این بدین معنا نیست که باید به شرق پشت کند و به غرب روی گرداند، بلکه باید از علم و دانش کشورهای پیشرفته بهره‌مند شود (Khakim, 2006).

نخبگان ترک زبان تاتارستان پایه‌گذاری شد.^۱ در دهه ۱۹۹۰، این جنبش با نام «یورواسلام» یا اسلام اروپایی (Euro-Islam) از سوی رهبران تاتار مانند شایمیف، رئیس جمهور فعلی تاتارستان رواج داده شد. در سال ۱۹۹۱ نماز عید فطر برای نخستین بار در محلی عمومی در کرملین قازان (مقر حکومتی تاتارستان) برگزار شد، و به تدریج آثار احیا و شکوفایی اسلام در این جمهوری آشکار گردید.^۲

جایگاه اسلام در بین سایر مذاهب در روسیه

حدود ۸۰ درصد از روس‌ها خود را مسیحی ارتدوکس شناخته و تنها ۷ درصد از آنها برای دعا دست کم یکبار در ماه به کلیسا می‌روند (Verkhovsky, 2004, p.127). گرچه جنبش‌های ملی‌گرای روسی به مسأله ارتدوکس بودن غالباً اشاره می‌کنند، اما مسائل مذهبی برای آنها دارای بیشترین اهمیت نمی‌باشد. با این وجود، شمار بسیار کمی از گروه‌های ملی‌گرای افراطی وجود دارند که ایدئولوژی خود را بر سنت ارتدوکس روسی استوار کرده‌اند. به طور مثال، «کمیتة عمومی برای بیداری اخلاقی سرزمین پدری»، و سازمان صدها سیاه (Black Hundreds) به رهبری الکساندر شتیلمارک (Alexander Shtilmark) از گروه‌های ملی‌گرای روسی هستند که دیدگاه مذهبی برای آنها از دیدگاه سیاسی مهم‌تر بوده، و هویت مذهبی از هویت قومی با اهمیت‌تر تلقی می‌شود. بسیاری از این گروه‌ها، با رد ارزشهای لیبرال دموکراتیک از ایده تشکیل یک دیکتاتوری ملی به عنوان ابزار بازگرداندن یک حکومت پادشاهی مطلقه ارتدوکس «روسیه مقدس» (Holy Russia) حمایت می‌کنند. چنین نگرشی به مقابله با دشمنان بیشمار به ویژه غرب، یهودیان، دولت آمریکا و مراکز مالی بین‌المللی منتهی می‌شود. ملی‌گرایان ارتدوکس روسیه، یهودیان جهان را دشمن اصلی روسیه و کلیسا تصور کرده، و آنها را به طور آشکار یا پنهان در پشت سایر دشمنان خود می‌بینند. فرض بر این است که یهودیان دولت ایالات متحده آمریکا، مراکز مالی جهانی و حتی کاتولیک‌های روم را کنترل می‌کنند. یهودیان

۱. جنبش جدیدیسم در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم از سوی نخبگان فکری و اندیشمندان مسلمان روسیه در واکنش به هژمونی استعماری و عصر مدرن بوجود آمد. در ابتدا جدیدیسم برای اصلاحات در آموزش و پرورش در نظر گرفته می‌شد، اما برنامه کاری این جنبش مربوط به اصلاحات در جنبه‌های مختلف جامعه اسلامی می‌شود تا کیفیت زندگی مسلمانان ارتقاء یافته، توانایی رقابت اقتصادی و فنی آنها بهبود یافته و به قدرت، ثروت و شأن و منزلت آنها که در قرون پیشین کاهش یافته بود، افزوده شود (Lazzerini, 2008).

۲. برای شرح زندگی و باورهای مذهبی تاتارها پیش از فروپاشی شوروی بنگرید به، (Baltanova, 1992 and 1993; and Sharafutdinova, 2003).

به طور غیر مستقیم به وسیله غرب که مطیع و فرمانبردار آنها شده درصددند تا مسلمانان را نیز کنترل کنند. به گفته شتیلمارک: «... برای غرب بسیار مزیت دارد که ما را به جنگ با جهان اسلام وادار کند تا نفرت مسلمانان از آمریکا و اسرائیل به روسیه، و از یهودیت به ارتدوکسی تغییر جهت پیدا کند. غربی‌ها در صربستان، و اکنون در چین در تلاش برای رسیدن به این هدف خود بوده اند...» وی در ادامه ادعا می‌کند که رهبران آمریکایی تحت نفوذ یهودیان می‌کوشند تا بین اعراب و اسرائیل صلح برقرار کنند و حتی حاضر شده‌اند که تا حدی استقلال به فلسطینی‌ها اعطا کنند. نقشه آنها انهدام روسیه و جهان ارتدوکس به دست مسلمانان است، تا بعد به آرامی جهان اسلام را نیز مطیع خود سازند. انتفاضه دوم فلسطینی‌ها در پی بازدید ۲۸ سپتامبر ۲۰۰۰ آریئل شارون از مسجد الاقصی در بیت المقدس آغاز شد. این نشان می‌دهد که یهودیان نقشه تخریب این مکان مقدس مسلمانان و ساخت معبد سوم خود را به جای آن در سر می‌پروراند تا سپس ضد مسیح (Antichrist) را به آنجا دعوت کنند. حمله به افغانستان نیز تاکتیکی برای منحرف کردن توجه مردم از مسأله حفر تونل و ساخت و سازهای زیرزمینی و مخفیانه در زیر مسجد الاقصی به جنگ علیه "تروریسم" در افغانستان بوده است. (Verkhorsky, 2004, pp. 131-132)

در مورد جایگاه اسلام در روسیه دو دیدگاه عمده وجود داشته است: نخست، دیدگاه «اوراسیا گرایان» (Eurasianists) نسبت به اسلام در سالهای اخیر دگرگون شده است. در اواسط دهه ۹۰ «کنگره جوامع روسیه» با موضع ملی‌گرای متعادل خود با اسلام‌گرایان داغستان همکاری می‌کرد. امروزه، چنین نمایش احترام به اسلام ناممکن به نظر می‌آید. در آن زمان، دمیتری روگوزین (Dmitry Rogozin) از رهبران جنبش ملی‌گرایان پیشنهاد کرد تا مقام نایب رئیس جمهور فدراسیون روسیه ایجاد شده و به یک مسلمان سپرده شود. در نگرش «اوراسیا‌گرایی» متمایل-به-مرکز مطرح شده از سوی نظریه پرداز اصلی آن روحانیت مسکو (Moscow Patriarchate)، اسلام مانند بودائیسیم و یهودیت باید برابر با ارتدوکسی روسیه تلقی شود، گرچه باید این مذاهب دارای جایگاه اقلیت مذهبی بوده، و روسیه باید به طور کلی به عنوان کشور ارتدوکس روسی شناخته شود. این نگرش «اوراسیایی» با شروع جنگ دوم چین اعتبار خود را از دست داد، و غیرملی‌گرایان جامعه روسیه نیز به نقش مهمی که اسلام‌گرایی در جنبش جدایی طلب چین ایفا کرد، پی بردند. در دیدگاه دوم که از سوی ملی‌گرایان

ارتدوکس تندرو مطرح شده، پادشاهی روسیه تنها می تواند ارتدوکس باشد و بقیه مذاهب تا زمانی که به ماهیت ارتدوکس کشور خدشه وارد نکنند، تحمل خواهند شد (Verkhovsky, p. 135). پس از کشته شدن ۳۰۰ زن و مرد و بچه در گروگانگیری شهر بسلان در جمهوری اوستیای شمالی (North Ossetia) به دست شورشیان چچنی، ولادیمیر پوتین ادعا کرد که تروریست‌های بین المللی با کمک نهادهای اسلام‌گرا شامل القاعده مسوول این عمل گروگانگیری بیش از ۱۰۰۰ نفر غیرنظامی بودند. این دیدگاه که عملیات تروریستی در روسیه از سوی جنبش بین المللی و خارجی هدایت می‌شوند در بین سایر سیاستمداران روسی نیز مشاهده می‌شود. هدف کرملین این است که توجه مردم از درگیری مسلحانه بین مسکو و گروه‌های داخلی خواهان جداسازی جمهوری چچن از فدراسیون روسیه به مساله تروریسم بین المللی منحرف شود. برای پوتین، مسلمانان روسیه ظرفیت تبدیل شدن به اصولگرایان اسلامی را دارند. از آنجایی که هدف نهایی جهادگرایانه جهانی جایگزینی دولتهای سکولار می باشد، پوتین از وجود میلیونها شهروند مسلمان در روسیه ابراز نگرانی کرده زیرا بر این باور است که اسلامگرایی تهدیدی جدی برای تمامیت ارضی فدراسیون روسیه است. (Giuliam, 2005, p. 196)

مباحث مهم مطرح شده در جلسات علمی

نوزده مقاله در دو روز و پنج جلسه به شرح زیر ارائه گردید: در جلسه افتتاحیه همایش، رئیس آکادمی علوم اداری و شهری، آندره یرشف (Andrey Yershov)؛ رافائل حکیمف (Rafael Khakimov) مشاور رئیس جمهوری تاتارستان، الکساندر نیکیتین (Alexander Nikitin) رئیس انجمن روسی علوم سیاسی سخنانی ایراد کردند. در نخستین جلسه علمی با عنوان «عامل اسلامی در گسترش و یا حل و فصل درگیری‌ها»، نجم‌الدین شیخ وزیر امور خارجه پیشین پاکستان و از دیپلماتهای عالی رتبه این کشور که در ایران، آلمان، آمریکا و کانادا سفیر بوده، و اکنون نایب رئیس شورای روابط خارجی کراچی می‌باشد، در مورد «تبدیل مبارزه‌های ملی و آزادیخواهی به درگیری‌های مذهبی» سخنرانی کرد. پس از وی، آکیلک سالیف (Akylbek Saliev) رئیس مؤسسه تحلیل‌ها و پیش بینی های استراتژیک از قرقیزستان و پرویز مولودجانف (Parviz Mullaodjanov) رئیس کمیته عمومی برای پیشبرد فرآیندهای دموکراتیک در تاجیکستان در مورد «نیروهای مذهبی و سیاسی مسلمانان در مناطق اختلاف

برانگیز: مطالعه موردی آسیای مرکزی» سخنرانی کردند. سالیف با بیان این واقعیت که اسلام پس از فروپاشی شوروی در قرقیزستان رشد سریعی داشته، و هم اکنون حدود ۲۰۰۰ مسجد در کشورش ساخته شده است؛ خواهان مقابله با افراط‌گرایی اسلامی (از نوع طالبان) در آسیای مرکزی بود. وی گفت که دولتهای منطقه نباید از اسلام ترسی داشته باشند؛ زیرا رهبران مذهبی (از جمله اعضای حزب‌التقریب در قرقیزستان) دارای تحصیلات عالی بوده؛ و از رهبران سیاسی غیرمذهبی خیلی آگاه ترند. مولودجاناف در مورد رابطه بین رهبران مذهبی و سکولار آسیای مرکزی، و به ویژه تاجیکستان صحبت کرده، و به شکوفایی اسلامی در این منطقه، و نفوذ مذهب در سیاست اشاره نمود. شمار مساجد در تاجیکستان به ۴۰۰۰ رسیده، و در صد مردمی که روزه گرفته و نماز می خوانند بیشتر شده است. به دلیل قدرت رهبران سیاسی سکولار در تاجیکستان، حجاب در دانشگاهها (مانند ترکیه) ممنوع بوده، مساجد نمی-توانند حتی برای اذان از بلندگو استفاده کنند. تلاشهای دولت برای محدودیت در آزادیهای مذهبی مردم منجر به ناخوشنودی مسلمانان تاجیک شده است.

مقاله من با عنوان «درگیری‌های نظامی در مناطق پیرامون ایران با تاکید بر نقش میانجیگری ایرانیان» ارائه شد. پس از آن نوبت به آریف یونسف (Arif Yunusov) رئیس بخش مطالعات مهاجرت و اختلافها در مؤسسه صلح و دموکراسی آذربایجان برای ارائه مقاله ای با عنوان «اختلافها و عامل مسلمانان در قفقاز جنوبی» رسید. یونسف در مورد رشد وهابیسیم در آذربایجان^۱ سخن گفت؛ و به گفته وی وهابیت در کشورش به دلیل تأکید آن بر وحدت اسلام و ماهیت ضد آمریکایی آن بسیار پرطرفدار می‌باشد. دولت باکو مانند رهبران شوروی درک درستی از مذاهب نداشته، و فرمان یورش به مساجد، و دستگیری افرادی را که ظاهری اسلامی دارند صادر می‌کند. این امر باعث ناراحتی مردم شده، و نگرانند که مانند

۱. در روسیه واژه وهابیت (Wahhabism) برای اشاره منفی به اسلام‌گرایان افراطی به کار برده می‌شود، و تنها منظور وهابیت عربستان سعودی نمی‌باشد. پس از درگیری نظامی سال ۱۹۹۹ در داغستان، رهبران مذهبی «اداره معنوی مسلمانان جمهوری تاتارستان» از استراتژی تأکید بر ویژگی‌های «لیبرال و میانه‌رو»ی مکتب حنفی (Hanafi) پشتیبانی کردند. به نظر آنها، وهابیت شانس کمی برای گسترش در روسیه دارد زیرا مسلمانان این کشور به طور سنتی از مکتب حنفی پیروی کرده‌اند. تنها در داغستان و چچن، اکثریت مسلمانان به مکتب شافعی (Shafii) اعتقاد دارند (Matsuzato, 2007, p. 787).

گرجستان آزادی مسلمانان در آذربایجان نیز محدود شود. پس از حمله اسرائیل به دفاتر حماس در غزه، مردم در تظاهرات ضد اسرائیلی شرکت کردند. به اعتقاد این پژوهشگر آذربایجانی این امر تعجب برانگیز است زیرا در شرایطی که دولت ج.ا. ایران از ارمنی‌ها در مسأله قره باغ حمایت می‌کند، برخی از آذری‌ها اسرائیل را متحد خود در برابر ارمنستان می‌پندارند. این تظاهرات مردمی بیشتر جنبه ضدآمریکایی داشت زیرا مردم آذربایجان (به دلایل مختلفی مانند احتمال سرازیر شدن سیل پناهندگان ایرانی به سرزمین‌های همسایه، و گسترش جنگ به مناطق مرزی...) مخالف حمله آمریکا به ایران می‌باشند. وی در مطالعه پیمایشی گسترده‌ای اقدام به افکار سنجی مردم آذربایجان در مورد مسائلی مانند رابطه با آمریکا، اسرائیل و ایران کرده بود؛ و در مقاله خود به نکات مهمی در مورد دیدگاه مردم جمهوری آذربایجان نسبت به مسایل سیاست خارجی اشاره کرد، به طور مثال: «غرب به منابع نفت ما نیاز دارد، اما از ما در برابر ارمنستان حمایت نمی‌کند تا این امر به منافع اقتصادیشان آسیب وارد نیورد»؛ «اگر از مردم جنوب آذربایجان [نزدیک مناطق مرزی با ایران] بپرسید که رهبر مذهبی شما کیست می‌گویند، آیت ... خامنه‌ای رهبر ماست»، یونساف به افزایش نارضایتی مردم آذربایجان بر اثر بدتر شدن وضعیت اقتصادی، و بیشتر شدن شکاف بین غنی و فقیر در کشورش اشاره کرد. در پاسخ به پرسشی در مورد احتمال عضویت آذربایجان در ناتو، بیان داشت که هم اکنون پایگاه‌های ناتو از جمله دو مرکز ثابت رادار؛ و دو رادار متحرک برای گردآوری اطلاعات در مورد نیروهای نظامی روسیه و ایران در قلمروی آذربایجان وجود دارد. آینده همکاریهای نظامی گسترده تر با ناتو و آمریکا نیز بستگی به سیاستهای باکو و محیط امنیت منطقه‌ای دارد.

در جلسه بعد از ظهر روز اول، رینات نبی‌اف (Rinat Nabyiev) در مورد «رابطه دولت و مذهب در شرایط پدیداری جامعه مدنی» سخنرانی کرد. وی تأکید کرد که اسلام عامل نفاق و درگیری نبوده، و بلکه ابزاری برای حل و فصل اختلافها می‌باشد. پس از وی، زید عبدالاقاتف (Zaid Abdulaghatov) از داغستان در قفقاز شمالی و رئیس مؤسسه تاریخ، باستان‌شناسی و قوم‌شناسی در مرکز علمی داغستانی آکادمی علوم روسیه مقاله‌ای را با عنوان «دولت و اسلام در روسیه در دوران جهانی شدن» ارائه کرد. عبدالله استامولف (Abdollah Istamulov) رئیس مرکز مطالعات استراتژیک پیشبرد جامعه مدنی در قفقاز شمالی از چچن در مورد «افراط‌گرایی و تروریسم در قفقاز شمالی» سخنرانی ایراد کرد. استامولف ادعا کرد که جنگ پانزده ساله

چچنی‌ها با نیروهای نظامی روسیه به دلیل مسائل مذهبی نبود. مردم چچن از نابرابری‌های اقتصادی و سختی‌های زندگی خود ناراضی بوده‌اند، و علاقه‌ای به برقراری ارتباط با گروه‌های اسلامی در خاورمیانه از جمله وهابی‌های تندرو نداشته‌اند. بسیاری از مردم بیگانه کشته شده، و خانه‌های آنها تخریب شده به نحوی که از هر ۵ چچنی یک نفر جان و مال خود را از دست داده است. برخی از رهبران سیاسی به بهانه مذهب با کمک وهابی‌ها در صدد به قدرت رسیدن بودند. به گفته وی مشکل عمده مردم چچن اوضاع اقتصادی نابسامان آنها می‌باشد. در پایان این جلسه، هاکان کریم‌لی (Hakan Kirimli) از دانشگاه بیلکنت در ترکیه در مورد «تاریخ و نقش مقایسه‌ای اسلام و جوامع مسلمانان در روسیه» سخنرانی کرد. کریم‌لی بیان داشت که حدود ۲۰ میلیون از جمعیت ۱۴۵ میلیونی فدراسیون روسیه مسلمان هستند. حدود ۲/۵ میلیون مسلمان در شهر مسکو زندگی می‌کنند. پس از فروپاشی شوروی، دو منطقه ولگا - اورال و قفقاز شمالی به بزرگترین مراکز تجمع مسلمانان تبدیل شدند. در ضمن، شمار کثیری از مسلمانان شهروند جمهوری‌های شوروی (در آسیای مرکزی و آذربایجان) نیز در روسیه به سر می‌بردند. جمهوری‌های خودمختار تاتارستان و باشقیرستان محل زندگی مسلمانان تاتار و باشقیر در منطقه ولگا - اورال است. کشور قرون وسطایی بلغار (Bulgar) در سال ۹۲۲ نخستین کشور ترک زبان شد که به طور رسمی به اسلام روی آورد.^۱

در جلسه صبح روز دوم که به بحث «فعالیت‌های صلح‌سازی نهادهای بین‌المللی اختصاص داشت، ابوالاھرار رامیزپور از دفتر منطقه مرکزی ماموریت کمک سازمان ملل در افغانستان (UNAMA)^۲ در مورد «فعالیت‌های صلح‌سازی و صلح‌بانی سازمان ملل در افغانستان» مقاله‌ای ارائه کرد. رامیزپور اعتقاد داشت که سازمان ملل در کشورش نقش مهمی را ایفا کرده است، اما بین نهادهای غیردولتی در کابل و سازمان ملل هماهنگی لازم وجود ندارد. وی معتقد بود که دولت بوش تمایل ندارد که نهادهای اسلامی در صلح‌سازی افغانستان فعالیت چشمگیری داشته باشند، و تنها سربازان ترکیه بخش کوچکی از نیروهای بین‌المللی در این کشور را تشکیل می‌دهند. محمد سید حاریب المهورقی عضو کمیسیون مشورتی شورای همکاری خلیج فارس از کشور عمان در مورد «ثبات و دیالوگ اسلامی در منطقه خلیج فارس»

۱. برای شرح بیشتر در مورد «اسلام در روسیه» بنگرید به: (Hunter, 2004; and Pikington, 2002)

۲. برای اطلاعات بیشتر ر ش به وب سایت یوناما،

(<http://www.unama-afg.org>)

سخنرانی نمود. المهورقی در مورد همزیستی شیعه و سنی در کشورهای خلیج فارس بیان داشت که اختلاف بین این دو گروه مذهبی دارای ماهیتی سیاسی است. به نظر وی، عواملی مانند ماجراجویی نظامی آمریکا به دلیل تلاش نومحافظه‌کاران برای حمایت از اسرائیل و بی-توجهی به حقوق انسانی فلسطینی‌ها، سیاست نومحافظه‌کاران برای تفرقه‌افکنی بین اعراب و ایران، و بین شیعیان و اهل سنت و عراق و لبنان منجر به درگیری و اختلاف در منطقه شده‌اند. این شرکت کننده عمانی بیان داشت ۳۰ میلیارد دلاری که دولت بوش از محل فروش اسلحه به کشورهای شورای همکاری خلیج فارس کسب می‌کند، در واقع به صورت کمک‌های خارجی نظامی به اسرائیل اعطا می‌شود؛ تا اسرائیلی‌ها بتوانند اسلحه‌هایی در اختیار سربازان خود برای حمله به فلسطین و لبنان قرار دهند. مردم در منطقه خلیج فارس اسرائیل را به عنوان تهدید جدی تری از ایران تلقی می‌کنند. ایران برای همیشه همسایه آنها باقی می‌ماند، اما آمریکا هر چه هم دوستانه با آنها رفتار کند کشوری برون منطقه ای بوده و امکان دارد که برای حفظ منافع ملی خود نیروهای نظامی را از منطقه خلیج فارس بیرون ببرد. وی تأکید کرد که به مسلمانان آموزش داده شده تا با همسایگان خود رفتار مناسبی داشته باشند. وی هدف بیان نشده جنگ آمریکا علیه عراق را تضعیف موضع یکی از رژیم‌های مخالف خود، و تغییر توازن قوای منطقه به نفع اسرائیل معرفی کرد. اسلام دشمن ملت‌های دموکراتیک غربی نبوده، بلکه غرب با سیاست یک بام و دو هوا، تعصب ضد اسلامی و حمایت‌های بی‌چون و چرای خود از ظالمان در واقع بدترین دشمن خود بوده است. پافشاری غربی‌ها برای وانمودسازی مسائل سیاسی در جهان اسلام به عنوان مشکل تروریسم اسلامی، و یا گسترش اختلاف مذهبی بین سنی و شیعه نه تنها نادرست بلکه خطرناک می‌باشد. سپس، نوبت به سخنرانی پائولو کوتاراموسینو استاد فیزیک نظری دانشگاه میلان و دبیر کل سازمان غیردولتی فعال در زمینه کنترل تسلیحات و صلح بین‌المللی از کشور ایتالیا در مورد «نقش میانجیگری پاگواش بین-المللی در دوران جنگ سرد بین شوروی و غرب» رسید. ویکتور کامیشانف (Victor Kamshanov) رئیس فدراسیون بین‌المللی صلح و آشتی از روسیه در مورد «نقش سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی و ملی در پیشبرد امنیت جهانی و منطقه‌ای، و ماکسیم آندریف (Maxim Andreev) رئیس دانشکده حقوق، تاریخ و علوم سیاسی در آکادمی علوم اداری و شهری تاتارستان در مورد «سازمان معاهده امنیت دستجمعی به عنوان عاملی در امنیت منطقه‌ای روسیه» و الکساندر نیکیتین رئیس انجمن روسی علوم سیاسی در مورد «نقش رقابتی و

پشتیبانی سازمان معاهده امنیت دستجمعی، سازمان همکاری شانگهای و سایر نهادهای بین‌المللی در آسیای مرکزی و اوراسیا» سخنرانی کردند.

در جلسه نهایی با عنوان «پیشبرد دیالوگ بین-مذاهب و بین-فرهنگ‌ها» چهار مقاله به ترتیب زیر ارائه شد: ۱- «مسائل مربوط به جنگ و صلح، خشونت و آشتی در جهان اسلام» ارائه شده از سوی ولی‌ا... حضرت یاکوفف (Valiullah Hazrat Yakupov)، نایب مفتی جمهوری تاتارستان و رئیس اداره معنوی مسلمانان تاتارستان؛ ۲- «کلیسای ارتدوکس روسیه و ارزشهای معنوی مسلمانان، دیالوگ مذاهب و فرهنگ‌ها» ارائه شده از سوی الکساندر ماکاروف (Alexander Makarov)، یکی از رهبران مذهبی در اداره روابط خارجی کلیسای ارتدوکس روسیه از مسکو؛ ۳- «رهبران مذهبی و مذهب‌گریزی: مورد آسیای مرکزی» مقاله بختیار باباجانف (Bakhtiyar Babajanov)، پژوهشگر ارشد بخش مطالعات اسلامی مؤسسه مطالعات شرق در آکادمی علوم ازبکستان؛ و ۴- «نقش ارتباطات جمعی در گسترش یا حل و فصل اختلافها» ارائه شده از سوی عبیر یاسین پژوهشگر مرکز ال‌ا‌ه‌رام برای مطالعات سیاسی و استراتژیک مصر.

دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در قازان

محل اصلی نشست‌های علمی در «آکادمی علوم اداری و شهری» اداره شده زیر نظارت مستقیم رئیس جمهوری تاتارستان بود. روز پیش از آغاز جلسات رسمی، شرکت‌کنندگان خارجی با رئیس دانشگاه دولتی قازان (Kazan State University) ملاقات کرده، و از موزه کتب باستانی و کتابخانه دانشگاه بازدید کردند. دانشگاه دولتی قازان دومین دانشگاه از لحاظ قدمت در فدراسیون روسیه است؛ و در فهرست ۵ تا ۱۰ نهاد آموزش عالی برجسته این کشور قرار دارد.^۱ لئو تولستوی (نویسنده)، ایوان سیمانف (کاشف قطب شمال)، الکساندر بوتلن (پایه‌گذار شیمی ارگانیک)، ایوان بادوین دکورتنی (از بنیانگذاران زبانشناسی مدرن)، لنین (رهبر سیاسی روسیه) و بسیاری دیگر از سیاستمداران و دانشمندان صاحب نام شوروی در این دانشگاه به تحصیل مشغول بودند. شرکت‌کنندگان در همایش علاقه زیادی به عکس گرفتن در

۱. در ۵ نوامبر ۱۸۰۴، امپراتور روسیه الکساندر اول فرمان ایجاد «دانشگاه سلطنتی قازان» را صادر کرد. در وب سایت دانشگاه به تاریخچه و فعالیتهای آموزشی و پژوهشی آن اشاره شده است:

حال نشستن بر روی نیمکتی که در کلاس درس به لنین تعلق داشت، نشان دادند. این دانشگاه دارای ۱۷ پردیس و ۱۰۵ دانشکده و مرکز علمی در ۵۴ رشته مهم تحصیلی با ۲۵۰ استاد، ۹۰۰ دانشیار و استادیار برای آموزش بیش از ۱۴۰۰۰ دانشجوی تمام وقت است. طبق گفته رئیس دانشگاه، حدود ۳۰۰ دانشجوی تمام وقت خارجی از کشورهایی مانند اردن، لبنان، مصر، و منطقه اروپا در دانشگاه دولتی قازان به تحصیل مشغول هستند. حدود ۵۰ درصد از دانشجویان تاتار، ۴۰ درصد روس و بقیه از صدها ملیت و قومیت دیگر می باشند. حدود ۶۰ درصد از دانشجویان شهریه پرداخت می کنند و ۴۰ درصد از کمکهای مالی دولتی بهره مند بوده و تحصیلات خود را رایگان انجام می دهند. پرفردارترین دانشکده‌ها به ترتیب حقوق، اقتصاد و مدیریت و روابط بین‌الملل بوده و بالاترین شهریه را دارند. در حالی که کم طرفدارترین رشته ریاضیات به دلیل سختی موضوع است. قدیمی ترین و با پرستیژ بسیار بالا رشته حقوق، و جدیدترین رشته فلسفه است. در زمینه‌های پژوهشی علوم پایه شامل فیزیک، شیمی، بیولوژی، و نیز در ریاضیات و زبانشناسی شناخته شده است. دارای آزمایشگاههای مجهز، و موزه‌های جالب (گیاه شناسی، جانورشناسی، قوم شناسی، زمین شناسی، شیمی، تاریخ)، باغ گیاه شناسی، مراکز پژوهشی، سه رصدخانه نجومی، و کتابخانه لوباچوسکی^۱ با ۵ میلیون جلد کتاب که از قدیمی ترین کتابخانه های روسیه به شمار می رود، بخش های دیگر این دانشگاه را تشکیل می دهند. ما از بخش کتابها و دست نویس های نادر در زمینه مطالعات اسلامی و قرآنی دانشگاه دیدن کردیم. در همان روز، شرکت کنندگان در این همایش برای دیدار با امام جمعه مسجد کل شریف (Kol-Sharif) واقع در مقر دولتی (کرملین) تاتارستان دعوت شده، و از نقاط مختلف این مسجد از جمله موزه فرهنگ و تاریخ اسلامی آن دیدن کردند. بعد از ظهر به ملاقات و گفتگو با رئیس دانشگاه اسلامی روسیه (Russian Islamic University) و برخی از معاونان وی اختصاص داده شده بود. دانشگاه اسلامی روسیه^۲ نخستین مؤسسه آموزش عالی حرفه‌ای اسلامی در فدراسیون روسیه است، و برای آموزش

۱. نیکولا ایوانوویچ لوباچوسکی Nikola Ivanovich Lobachevsky پدر هندسه غیراقلیدسی، و یکی از

روسای پیشین این دانشگاه بود. <http://www.ksu.ru>

۲. به آدرس اینترنتی زیر برای کسب اطلاعات در باره فعالیت های این دانشگاه مراجعه نمایید: <http://www.e-riu.ru>

riu.ru

کارشناسان در مطالعات اسلامی، مدرسان زبان عربی و اسلام، مذهب‌شناسان و رهبران مذهبی مسلمان در سال ۱۹۹۸ ایجاد شده است. بنیانگذاران این دانشگاه هیأت مذهبی مسلمانان جمهوری تاتارستان، شورای مفتی‌های روسیه، و مؤسسه تاریخ در آکادمی علوم تاتارستان بوده‌اند. مکتب مذهبی شناخته شده در این دانشگاه حنفی است، اما فعالیت‌های آموزشی دانشگاه براساس دو روند مذهبی (در دانشکده‌های مطالعات قرآنی و شریعت، الهیات، تفسیر حقوق اسلامی و حقوق تطبیقی)، و سکولار (در دانشکده علوم طبیعی و علوم انسانی در زمینه‌هایی شامل فلسفه، روانشناسی، تاریخ، فن‌آوری اطلاعات، و دانشکده مطالعات کشوری و زبان شناسی) انجام می‌شود. هم اکنون، بیش از ۲۰۰ دانشجو از ۲۰ منطقه روسیه، و از کشورهای آذربایجان، تاجیکستان، قزاقستان و قرقیزستان و سایر کشورهای مستقل مشترک المنافع در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد در این دانشگاه به تحصیل اشتغال دارند. برخی دروس توسط مدرسینی از مؤسسات آموزشی خارجی مانند دانشگاه دولتی اردن، دانشگاه اسلامی بین‌المللی مالزی، مؤسسه اسلامی البخاری، دانشگاه الازهر مصر، دانشگاه دولتی مدینه در عربستان سعودی، و از دانشگاه‌های ترکیه و یمن ارائه می‌شوند.

منابع و مأخذ:

- 1- Baltanova, Goulmara. "Muslims in Tatarstan: Voices from Afar," **Journal of Muslim Minority Affairs**, V. 14, N. 1-2, January 1993, pp. 249-251.
- 2- Baltanova, Goulmara. "Islam in Tatarstan: Modern Problems and Future," **Journal of Muslim Minority Affairs**, V. 13, N. 2, July 1992, pp. 358-363.
- 3- Balzer, Marjorie Mandelstam. "Tatars and Tatarstan," **Anthropology and Archeology of Euroasia**, V. 43, N. 3, Winter 2005, pp. 3-10.
- 4- Balzer, Marjorie Mandelstam. "Tatars," **Anthropology and Archeology of Euroasia**, V. 43, N. 2, Fall 2004, pp. 3-7.
- 5- Esposito, John L., ed. "Russia, Islam in." In the **Oxford Dictionary of Islam, Oxford Islamic Studies Online**. 12 February 2008.
<http://www.oxfordislamicstudie.com/article>
- 6-Giuliano, Elise. Islamic Identity and Political Mobilization in Russia: Chechnya and Dagestan Compared," **Nationalism and Ethnic Politics**, V. 11, N. 2, 2005, pp. 195-220.
- 7- Hunter, Shireen T. **Islam in Russia**, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 2004.
- 8- Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, **Tatars**. Kazan: ACRT, 2007.
- 9- Iskhakov, Dimir M. Tans by Stephan Lang, The Tatar Ethnic Community," **Anthropology and Archeology of Euroasia**, V. 43, N. 2, Fall 2004, pp. 8-28.
- 10- Khakim, Rafael, Trans by N. D. Jacobsen and et al, "Where is Our Mecca? Manifest of Euroislam," in R. Khakim, **Russia and Tatarstan at a Crossroad of History**. Kazan: Institute of History, Academy of Sciences of Tatarstan, 2006.

- 11- Lazzerini, Edward J. "Jadidism," in the **Oxford Dictionary of Islam, Oxford Islamic Studies Online**. 12 February 2008.
<http://www.oxfordislamicstudie.com/article>
- 12- Matsuzato, Kimitaka. "Muslim Leaders in Russia's Volga-Urals: Self-Perceptions and Relationship with Regional Authorities," **Euro-Asia Studies**, V. 59, N. 5, July 2007, pp. 779-805.
- 13- Mostafa, Gamal M. "Correcting the Image of Islam and Muslims in the West: Challenges and Opportunities for Islamic Universities and Organizations," **Journal of Muslim Minority Affairs**, V. 27, N. 3, December 2007, pp. 371-386.
- 14- Musina, Rozalinda N. "Ethnosocial Development and Identity of Contemporary Tatars," **Anthropology and Archeology of Euroasia**, V. 43, N. 2, Fall 2004, pp. 77-93.
- 15- Sharafutdinova, Gulnaz. "Paradiplomacy in the Russia Regions: Tatarstan's Search for Statehood," **Europe-Asia Studies**, V. 53, N. 4, 2003, pp. 613-631.
- 16- Pikington, Hilary and Galina Yemelianova. **Islam in Post-Soviet Russia**, London and New York: Routledge, 2002.
- 17- Verkhovsky, Alexander. "Who Is the Enemy Now? Islamophobia and Antisemitism among Russian Orthodox Nationalists before and after September 11," **Patterns of Prejudice**, V. 38, N. 2, 2004, pp. 127-143.